
Szabó Előd:

**A trianoni békeszerződés hatása a Dunántúli
Református Egyházkerületre.
Aktuális etikai kérdések történelmi távlatból¹**

Abstract: The impact of the Treaty of Trianon on the Transdanubian Reformed Church District.

Current ethical issues from a historical perspective

The Treaty of Trianon (1920) completely changed and disrupted the lives of Hungarians. Millions of Hungarian-speaking people were forced to live in newly created countries such as Yugoslavia or Czechoslovakia that oppressed German, Hungarian, Ruthenian and Jewish minorities. The focus is now on Hungarian minority. Owing to the Treaty, national borders were artificially created. Therefore, this unexpected event which changed millions of Hungarian's life overnight, can be presented from several angles. On the one hand, from the point of view of the Hungarians who remained outside the borders, and on the other hand, from the point of view of the inhabitants of the remaining newly formed country with different ethnic leadership, that still remained to them, the so-called motherland where their ancestors lived for centuries. We can look at what this unjust and brutal event meant for our church from a very particular aspect, that is, in the light of the official documents of the Transdanubian Reformed Church District. The historical data reveals the shock, anger, search for a solution, hope of the ousted Hungarian Reformed minority in a 'foreign' country.

Keywords: Trianon, Transdanubian Reformed Church District, church organisation, repentance, search for a solution, hope, peace-treaty.

¹ A Selye János Egyetem Református Teológiai Karán, az Erasmus program keretében elhangzott előadás szerkesztett változata.

Bevezetés

1920. június 4-én írták alá a győztes hatalmak Magyarországgal a Trianoni Békeszerződést. Már az akkori közvélemény sem értette, hogy miként történhetett ez meg, és azóta több nemzedék érezte ennek súlyát, csapását, mélységét. Minden további nélkül mondhatom, hogy ez a békediktátum, amely választási lehetőséget nem hagyva csonkította meg hazánkat, olyan mély nyomot hagyott bennünk, magyarokban, amit méltán nevezhetünk traumának. Több mint egy évszázada munkál bennünk mindez fájdalmat, dühöt, elkeseredést, értetlenséget, sőt gyakran érthetetlen gyűlöletet. Ez pedig nem csupán magyarságunkra nézve igaz, hanem a környező országok, a területi nyertesek népességére is. Trianon megalapozta a román-magyar, szlovák-magyar, szerb-magyar ellentétet, amely egy-egy sporteseményen, ünnephez közeli megemlékezésen, apró nemzetiségi atrocitáson, érthetetlen törvényeken keresztül még mind a mai napig megjelenik. Trianon nem csupán egy békeszerződés, hanem népek életét évtizedekre, de most már látjuk, hogy évszázadokra meghatározó esemény. Az érzések mintha nem változnának, és az a szerződés, ami békét hivatott volna létrehozni, megalkotta a határokon túl ívelő ellenérzést, a magyarság körében pedig a határokon túlívelő szolidaritást és összetartozást.

Ez az írás nem akar történelmi részleteket érinteni és azokat értelmezni, vagy elemezni. Csupán a trianoni eseményeknek egy olyan oldalát kívánja bemutatni, amiről ritkán esik szó: az egyházon belüli érzéseket, az egyházat ért csapást, az egyházi választ az 1920-as békediktátumra. Tekintve, hogy ez még mindig nagy falat lenne, így területileg szűkítve, a Dunántúli egyházkerület és Trianon témakörben kezdtem meg a vizsgálódást. A kutatást, amely eredetileg kiterjedt volna a Püspöki Hivatal 1918-1920-as levelezésére, és a csak levéltárban elérhető jegyzőkönyvekre is, a koronavírus jelentős mértékben akadályozta. Néhány levélrészleten és a Tatai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvein² kívül csak a digitálisan is elérhető

² Köszönetet mondok Gerecsei Zsolt egyházmegyei levéltárosnak, ácsi lelkipásztornak a jegyzőkönyv digitális eljuttatásáért!

forrásokra támaszkodhattam. Ennek keretében a Dunántúli Protestáns Lap 1920-as számainak tartalma, valamint az egyházkerületi és egyházmegyei jegyzőkönyvek kerültek feldolgozásra. Tekintve, hogy Trianon előzményeit és közvetlen hatását terveztem feldolgozni, így csak azokat a jegyzőkönyveket néztem át, amelyek 1920-21-22-ben, vagy éppen 1925-ben kerültek rögzítésre. Ezek is említenek előzményeket az I. világháború utolsó napjaitól a békeszerződés aláírásáig. Legtöbb esetben a püspöki és esperesi jelentés, és az ezekhez fűződő határozatok tartalmaznak érdekes részleteket, de néhány esetben egy-egy rövid határozat is sejtet az elcsatolásokkal, veszteségekkel kapcsolatban valamit. Érdekes módon a Mezőföldi egyházmegye 1920-1922 között tartott üléseinek jegyzőkönyveiben nem hangzott el semmi a trianoni események kapcsán, vagy egyszerűen a kivonatoság miatt ezt nem rögzítették.³ Ez azért is különös, mert az ekkor megválasztott esperes, Medgyasszay Vince, amint egy lentebb idézett verse is mutatja, fájdalmas hangot ütött meg Trianon kapcsán. Nehezen hiszem, hogy ő lenne az egyetlen esperes, aki semmilyen formában nem utalt az eseményekre. Azt a Tatai egyházmegye 1925-ben kiadott jegyzőkönyve mutatja, hogy az 1920-as eseményekre egy idő után már nem tértek ki, és ez az 5 évvel később megtartott közgyűlés már semmilyen formában nem foglalkozott a trianoni fájdalommal⁴. A két, határon túl maradt egyházmegye, a barsi és a komáromi, valamint a jelenlegi határokon belül maradt belsősomogyi, drégelypalánki, őrségi, pápai, tatai és veszprémi egyházmegyék jegyzőkönyvei adtak többféle adalékot a téma feldolgozásához.

Előzmények

A Trianoni Békediktátum előzményének bár közvetlenül az I. világháborúban elszenvedett vereség tekinthető, de semmiképpen sem söpörhetjük le az ezt követő két megrendítő eseményt, az őszirózsás forradalmat, valamint a Tanácsköztársaság létrejöttét sem ezek közül. Hogyha országunk az 1918. októberi forradalmi eseményekben

³ VARGHA 1923.

⁴ BESSE 1925.

nem került volna olyan helyzetbe, hogy a központi hatalom, bár volt kormányzat, mégis teljesen szétesett, aminek következtében a más nemzetiségek által uralt országrészek leszakadtak, mint olvadó jég-hegyről a hatalmas darabok, akkor talán nem lett volna ilyen súlyos a területi veszteség. Ezt a megrendülést rögzítette Boldizsár György, Mohiba megválasztott lelkész 1918. december 13-án kelt levelében. Németh István püspöknek Léváról azt írta, hogy „cseh megszállás fenyegetvén ezt a vidéket”, kéri szabadságolását.⁵ Az őszirózsás forradalom nyomán megalakult kormánynak nem volt sem katonai, sem más formában ereje arra, hogy ezekkel az erőkkel, amelyek minden oldalról fenyegették az országot, szembeszálljon. Ráadásul a forradalom sok minden átformálását célul tűzte ki. A politikai rendszer teljes átformálása mellett, a társadalmi berendezkedésben is földrengésszerű változásokat szerettek volna elérni. Lovászy Márton vallásügyi és közoktatásügyi miniszter a tanítók és tanárok felé írt körlevelében megfogalmazta azt az eredményt is, hogy a forradalom „a munka nélkül élvezett jövedelemmel szemben diadalra vitte a munka jogát.”⁶ Éppen ezért nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy megtörténjen az „átnevelés”. Az ideológiai alapok teljes felborítását követően új alapok lerakására volt szükség. Tudták már akkor is, hogy „örök emberi ösztönöket, évezredes öröklött érzéseket egy világfelfordulás sem téphet ki gyökerestől, még enyhítésükhöz, átformálásukhoz is hosszú, lelkes, öntudatos nevelőmunkára van szükség.”⁷ Ami azonban a trianoni előzmények kapcsán az egyik legfontosabb, hogy a pedagógusok céljának a „nemzeti hiúság kinövésével”⁸ szembeni küzdelmet jelölte meg. Nyilvánvaló, hogy más nemzetiségeket lenézni nem szabad, az is nyilvánvaló, hogy senkivel szemben nyelvi, vagy vallási kérdések miatt harcolni nem szabad. Azonban a nemzetiségi öntudat aláásásával, amit a Tanácsköztársaság tovább erősített, az őszirózsás forradalom az egyetlen lehetséges fegyvert is kiütötte a magyarság kezéből, ami a nemzetiségi elvhez való következetes ragaszkodásban, és így

⁵ BOLDIZSÁR 1918.

⁶ LOVÁSZY 1.

⁷ LOVÁSZY 1.

⁸ LOVÁSZY 1.

bizonyos területek megtartásában nyilvánult volna meg. Emiatt pedig a határokat át lehetett húzni az önképzavarban lévő magyarság feje felett. Ez tehát az egyik nagyon komoly előzmény.

Másik meghatározó előzmény pedig a Tanácsköztársaság. Hogyha 1919. március 21-én nem játszották volna át a hatalmat az éppen regnáló kabinet tagjai a kommunista kormánynak, amely a vörös rémet hozta be hazánkba, és ezzel megbélyegezte Magyarországot, mint bolsevista államalakulatot, akkor a nyugati hatalmak talán nem akarták volna mindenáron a lehető legsúlyosabban, a nemzeti elveket is teljességgel figyelmen kívül hagyva megbüntetni a magyarokat. Az pedig látható volt, hogyha a kommunista hatalomátvétel bekövetkezik, akkor annak további romboló hatása lesz. 1919 januárjában a Komáromi Lap hasábjain írták le, hogy „elveszítette fejét teljesen a magyar kormány, hogy ránk engedi szabadulni az ázsiai rémet, a bolsevizmust, amelyhez képest a tatárjárás csak ártatlan korzózás volt e szerencsétlen hazában. Azok csak pusztító idegen ellenségek voltak, de a bolsevizmus saját véreinket teszi ellenségeinkké, jelszavukká az osztálygyűlöletet és feladatukká a magánvagyon elpusztítását és a polgári osztályok teljes megsemmisítését”.⁹ Emiatt mindenképpen számolnunk kell előzményként, az I. világháborúban szövetségesként elszenvedett vereség mellett a két forradalommal is.

A Dunántúli Református Egyházkerületre nézve ennek az időszaknak további megpróbáltatásai is voltak. Ezek között az egyik legnagyobb veszteséget egy személy halála jelentette. Az őszirózsás forradalomban ugyanis meggyilkolták a dunántúli egyházkerület főgondnokát, gróf Tisza Istvánt. Amikor Németh István püspök visszatekintett 1920. szeptember 18-án az elmúlt évek eseményeire, akkor elmondta, hogy „a megsemmisítéssel fenyegető országos nagy összeomlás okozta fájdalom elkeserítő hatását mindenkinél erősebben éreztük mi dunántúli reformátusok. A mi veszteségünk több volt, fájdalomunk égetőbb, mint bárki másé, ebben a ma már szétदारolt, megalázott, kirabolt szerencsétlen országban: mi családtagot

⁹ KL 40/3. 2.

vesztettünk; elvesztettük Tisza Istvánban kerületünk családfőjét...”¹⁰ A püspököt aztán személyes veszteség is érte az I. világháború után. 1919. június 15-én meghalt Németh István felesége, akit Komáromban, a Dunától északra temettek el.¹¹

Az előzmények, sokféle személyes tragédiák csak még mélyebbet tettek az úgynevezett békeszerződés hatását. Amikor 1920. június 4-én aláírták, akkor ugyan nem érték teljesen váratlanul egyházunk tagjait, országunk lakosságát az események, de mégis olyan veszteség-érzet jött elő az emberek többségében, ami a személyes gyász érzését hozta elő. Fontos tehát, hogy lássuk azt is, mennyi mindent gyászolt egyházunk, ezen belül pedig egyházkerületünk a békediktátum veszteségeiben.

Veszteségeink a számok, statisztikák fényében

Meglehetősen nehéz pontos képet kapni arról, hogy milyen mértékű volt reformátusságunk teljességére nézve, vagy éppen egyházkerületünkre nézve az elcsatolások következtében megélt veszteség. Azt ugyanis nehéz lenne tagadnunk, hogy „Magyarország ország csonkítást élt át. A református egyház pedig egyházcsonkítást”.¹² Olyan mértékű volt a határokon túlra csatolt egyháztagok, egyházközségek, intézmények, tisztségviselők száma, hogy bizonyos tekintetben megfeleződött a megmaradt csonka országi reformátusság a korábbihoz képest. Természetesen 100%-ban pontos adatokat adni nem tudunk. Ahány szerző, annyiféle statisztikát közöl. Volt, aki az 1910-es népszámlálás adatait vette alapul, volt, aki ennél magasabb számot közölt 1920-as adatként. Az azonban biztos, hogy több mint 2.600.000 református élt a nagy Magyarország területén¹³, és kevesebb, mint

¹⁰ DPL 31/7-8-9a. 27. CZEGLÉDY 1922. 3.

¹¹ KÜ 19/21. 3.

¹² MÁRKUS 2020. 8.

¹³ Márkus Mihály (MÁRKUS 2020. 9.) becslése szerint 2.610.000, az 1910-es népszámlálás adatai szerint 2.621.329 (BUCSAY 1985. 236. és BÍRÓ, BUCSAY, TÓTH, VARGA 1949. 409.), Bolyki János és Ladányi Sándor szerint pedig 2.765.737 volt ez az adat (LENDVAI 1987. 43.).

1.800.000 maradt Trianon után¹⁴. „Az egyház 57 egyházmegyéjéből 19 teljes és 10 csonka egyházmegye maradt; 2086 anyaegyházból 1010 (48,2%) maradt meg. A lelkészek száma 2063-ról 1035-re (49,5%)¹⁵ csökkent. Az 5 óvodából 2, az 1753 elemi iskolából 1117 (63,72%) maradt meg; a tanítók száma 3215-ről 2252-re (70,24%) csökkent. Egy polgári fiúiskola, egy női ipari iskola, egy tanítóképző, 11 tanítónő-képző Romániához került. A 27 gimnáziumból 18 maradt; 9 gimnázium 144 tanárral a Romániához csatolt területekre esett; 3 leányközepiskola 44 tanárral szintén Romániához került.”¹⁶

Hogyha a Dunántúli egyházkerületet nézzük, akkor azt látjuk, hogy Ausztriához csatolták Felsőőrt és a környező településeket, a Szerb-Horvát-Szlavón Királysághoz az Őrségi egyházmegye egy leányegyházát és négy fiókegyházát¹⁷, Csehszlovákiához 79 anyaegyházközséget és a hozzá tartozó településeket¹⁸. Ez azt jelenti, hogy összesen 80 anyaegyházközséget, és mintegy 25 missziói és leányegyházközséget csatoltak el egyházkerületünkől. A határon túlra kényszerített dunántúli reformátusok számában sincsen teljes egység. 73.000¹⁹ és 85.000²⁰ fő közé tehető ez a szám. „Az első világháborút megelőzően még 9 egyházmegyéjében (a Barsi-, Belsősomogyi, Drégelypalánki-, Komáromi-, Mezőföldi-, Őrségi-, Pápai-, Tatai- és Veszprémi egyházmegyéjében) 286 anyaegyház, 14 missziói és 65 leányegyház működött, melyeknek lélekszáma 251.060 főt tett ki”.²¹ Ennek következtében a veszteség elérte a teljes egyházkerület refor-

¹⁴ Márkus Mihály (MÁRKUS 2020. 9.) becslése szerint 1.778.000, Bucsay Mihály szerint 1.632.852 (BUCSAY 1985. 236.) Bíró Sándor szerint 1.704.423 (BÍRÓ, BUCSAY, TÓTH, VARGA 1949. 409.), Bolyki János és Ladányi Sándor szerint pedig 1.799.762 volt ez az adat (LENDVAI 1987. 43.).

¹⁵ Bucsay Mihály szerint 2073-ból 1012-t veszítettünk el. Ez 51,2%-os veszteség. BUCSAY 1985. 236.

¹⁶ LENDVAI 1987. 43.

¹⁷ CSUKÁS 1920. 29.

¹⁸ TÖMÖSKÖZI 2019. 128.

¹⁹ BÍRÓ, BUCSAY, TÓTH, VARGA 1949. 409. Hudi József 73.500 főre teszi ezt a számot. HUDI 1993. Internetes forrás.

²⁰ MÁRKUS 2020. 9.

²¹ HUDI 1993. Internetes forrás.

mátusságának egyharmadát. Ezen túl pedig egészen 1921 augusztusáig szerb megszállás alatt volt a Belsősomogyi egyházmegye egy része. Ezt a veszteséget, ami óriási érzelmi vihart és gyászt okozott, nem tudta megfelelően feldolgozni református egyházunk sem. „A váratlan hatalmas veszteség következtében nem csoda, ha az egyház vezetőit – az egyháztagsággal együtt – az irredenta politikának nagyobb részt sikerült megnyernie”.²² Ennek nyomait pedig láthatjuk az egyházkerületi és egyházmegyei jegyzőkönyvekben is.

Személyi veszteségek

A területi és szervezeti veszteség mellett, ugyanilyen erővel jelent meg a személyi oldalon átélt veszteség. Ezt pedig nem csupán a csonka határokon belül maradók éltek meg, hanem az elszakított területeken élők is. Egyházkerületünkre nézve ezt a folyamatot abban láthatjuk, ahogyan a csehszlovák területekről 1919-ben megkezdődött azoknak a lelkészeknek és tanítóknak az elűzése, akik „veszélyt” jelentettek az újonnan megalakuló államra. Ez ellen az akkori püspök, Németh István, nem nagyon tudott mit tenni, hiszen neki csupán lelki fegyverei voltak, a megszálló csehszlovák hadseregnek viszont tényleges, fizikai fegyverei.²³ Ezeknek az atrocitásoknak a meglétét rögzítették a Barsi egyházmegye jegyzőkönyveiben is. Végig követhetjük, hogy két lelkészt letartóztattak, majd az egyiküket több nap, a másikukat több heti vizsgálati fogság után bocsátották csak szabadon. Az egyik tanítót kiutasították az országból, de vizsgálat után mégis elfoglalhatta állását. A lévai lelkészt, egy tanítóhoz hasonlóan, családjával együtt utasították ki Csehszlovákiából.²⁴ Ennél is durvább végeredménye volt egy másik esetnek, amiről 1921-ben számolt be az esperes. Patay László egyházmegyei tanácsbíró fegyveresek gyilkolták meg.²⁵ Nyilvánvalóan a bebörtönzések mellett a verések, bántalmazások is előkerültek, úgy ahogyan fájdalmasan rögzíti ezt a jegyzőkönyv. „A pozbai lelkész és tanítóval történt durva bánásmód-

²² LENDVAI 1987. 43.

²³ HUDI 1993. Internetes forrás.

²⁴ BIHARY 1921. 8.

²⁵ BIHARY 1921. 11.

ról is elítélőleg vesz tudomást, hogy eseményekért, melyekről a lelkésznek és tanítónak tudomások sem volt, a megszálló katonaság őket tette felelőssé, mindkettőjüket elfogták, a tanítót véresre verték s a legveszedelmesebb helyzetből a hirtelen oda érkező magyar katonák által szabadultak ki. (...) Mindnyájukat nyugtassa, vigasztalja meg az, hogy a legszentebb ügyért szenvedtek”.²⁶

A másik oldalon, a megmaradt országban pedig az elhunyt, vagy lemondott esperesek távozása okozott veszteséget. Nem volt elég az a trauma, ami a területi elcsatolások miatt megjelent, több egyházmegyének és egyházközségnek még az esperes, illetve a lelkész változásával is meg kellett birkóznia. Az I. világháború vége és 1920 augusztusa között 16 lelkész hunyt el, akik között ott volt a Tatai Református Egyházmegye esperese is. Az 1920-as egyházmegyei közgyűlésen a Tatai egyházmegye gondnoka elmondta, hogy „mély szomorúság tölti el szívét, mert Antal Lajost, szeretett esperesünket nem láthatja többé az élők sorában”.²⁷ Rajta kívül a Veszprémi- és a Mezőföldi egyházmegye is tisztújításon ment keresztül. Czeglédy Sándor a Tatai-, Demjén Márton a Veszprémi-, Medgyaszay Vince későbbi püspök pedig a Mezőföldi egyházmegye élére került.²⁸ Az elhunyt lelkészek kapcsán, vigasztalásképpen idézte a Dunántúli Protestáns Lap a püspöki jelentés szavait: „Isten eltemeti munkásait, de folytatja munkáját”.²⁹

Ezeket a veszteségeket látva, a sokféle változást követve, nem csoda, hogyha az egész egyházkerület mélyen megrendült az események súlya alatt, és olyan lelki következményeket láthatunk, amelyek véleményem szerint mind a mai napig hatással vannak dunántúli reformátusságunk lelkiségére. Mielőtt azonban ezeket az érzéseket megvizsgálunk, tekintsük át azokat a gondolatokat, amelyek igyekeztek a rossz, a tragikus események között is meglátni a jót.

²⁶ BIHARY 1921. 14.

²⁷ TATAI 1920. 758.

²⁸ HUDI 1993. Internetes forrás. DPL 31/7-8-9c. 29.

²⁹ DPL 31/10-11a. 32.

Fogadkozások, a reménység hangja, buzdítás

A lelki következmények között pozitív színezettel is találkozunk. A legtöbb esperesi jelentés inkább azt vette észre és azt emelte ki, hogy mennyi minden tönkrement, és mennyi veszteség érte az országot, az egyházat, a gyülekezeteket. Ez teljesen érthető is, azután a sokk után, amit meg kellett élniük. Ahogyan ez a bizonytalanság elő is került az 1920-ban megtartott egyházkerületi közgyűlés kapcsán. A legbizakodóbbak még azt is elképzelhetőnek tartották, hogy a felvidéki képviselők is ott lesznek ezen a közgyűlésen. Meg is fogalmazták, hogy „izgatottan tárgyaltuk, megjönnek-e a megszállott területek képviselői, elengedi-e őket az idegen hatalom”?³⁰ Nem jöhettek... A bizonytalanság és a kérdések pedig inkább a sötét oldalt erősítették. Voltak azonban olyan vidékek, ahol az esperesi jelentés szerint a körülményekhez képest minden a legnagyobb rendben volt. Németh István püspök jelentésében elmondta, hogy „a meg nem szállott területekről érkezett jelentésekből nagyon változatos színezetű helyzetkép alkotható s nem mondhatom, hogy e képen a sötét szín az uralkodó, mert vannak vidékek, ahol az esperesi jelentés szerint a háború előtti állapot teljesen visszatért s a hívek vallásos buzgósága a templomok látogatásában, az úrvacsorával való élésben és adakozásban lélekemelő módon nyilatkozik”.³¹

Az egyházi élet helyreállításának reménye mellett azonban az ország egységének helyreállítását is remélték az egyházkerület vezetői. Ennek egyik jele az volt, hogy átvették a háromszoros nem jelszavát. Ahogyan a Pápai egyházmegye esperesi jelentése megfogalmazta: „A megszállott területek elvesztésébe mi nem is nyugszunk bele. *Nem, nem, soha*”!³² Ezt a reményt táplálták azok a hangok is, amelyek nyugati irányból érkeztek, és azt sejtették, hogy nem végleges a trianoni határrendezés. Ahogyan az egyik újságcikkben elő is került: „Egy magas állású holland ajkáról hangzottak el a szavak: hogyha a dolog Hollandia akaratától függene, Magyarország még ma visszanyerné

³⁰ DPL 31/10-11a. 31.

³¹ DPL 31/10-11b. 31.

³² JAKAB 1921. 3-4.

régi határait”.³³ Ennek megfelelően sokakban megerősödött a meggyőződés, hogy ha mindenki egyesült erővel akarja, ha mindent megtesznek érte, akkor előbb vagy utóbb az eredeti határok visszaállítására sor kerülhet. „A trianoni szerződés által elszakított testvéreink s elrablott hazai területeink visszanyerésének eljövend a várva-várt ideje, csak higgyünk, bízzunk, reméljünk!”³⁴ Több mint 100 év távlatából, a történelem ismeretében kimondhatjuk, hogy ez a bizakodás nem volt teljesen hiábavaló. A II. világháborút megelőző és a világháború ideje alatt hozott döntések következtében a magyarlakta területek egy jelentős része visszatért az anyaországhoz. Ezt az 1945-öt követő békekötések megsemmisítették, de a folyamatok jelezték, hogy nem teljesen reménytelen a helyzet. 1921-ben, amikor még a frissen megkötött béke kapcsán az összes ellenérzés, de a reménység is jelen volt, nem csoda, hogy az egyházkerületi közgyűlés is meg volt „győződve arról, hogy az isteni kegyelem módot és alkalmat ad nekünk arra, hogy hazánk területi épségének helyreálltával ref. hittestvéreinket is szeretettel ölelhetjük kebelünkre.”³⁵

Az ország helyreállításának reménye nem homályosította el azt az érzést sem, hogy az akkori helyzetben mégis határ választotta el egymástól a magyar reformátust a magyar reformátustól. Természetesen a kezdeti időkben a határon túlról nagyon komoly átvándorlás indult meg az „anyaország” felé. Lelkészek, tanítók, gyülekezeti tagok döntöttek úgy, hogy nem maradnak idegen megszállás alatt, hanem inkább azokra a területekre költöznek, amit továbbra is Magyar Királyságnak neveznek. Természetesen ennek már abban az időben is voltak ellenzői nem csupán a határokon túl, hanem a határokon innen is. Szinte „kötelező” feladatnak látták, hogy az ottmaradt magyarok megvédjék a területeket magyarnak, hogy aztán nagyobb esélye legyen a területek visszatérésének. A Pápai egyházmegye esperese is megfogalmazta ezt az érzést. „Éppen nem helyeselhető, hogy sokan mintegy hazafias cselekedetet vélnek elkövetni, mikor ott hagynak állást, kenyeret. Meg kell értetni véreinkkel, hogy minden magyar,

³³ CSOMASZ 1921. 7.

³⁴ DRÉGELYPALÁNK 1925. 4.

³⁵ CZEGLÉDY 1922. 113.

kit a végzet ott ért, egy-egy pozíciót tart megszállva, egy darabot az ősi magyar földből. Isten óvja őket a kislelkűségtől és hűtlenségtől!”³⁶ Ez a gondolat biztosan nem volt egyedi. Mint ahogyan az a vélekedés sem, hogy az anyaország reformátussága cserben hagyta a határon túlra került reformátusokat. Így aztán ahelyett, hogy az egyetértésre, az összetartásra koncentráltak volna, megjelentek az „ellenségeskedő” hangok is. Nem véletlen, hogy Czeglédy Sándor, a Tatai Református Egyházmegye esperese, 1921-ben tartott jelentésében ennek hangot is adott. „Talán a kényes kérdés tárgyalásai alkalmával a megértés és tapintat hangját nem mindig találták meg az illetékesek s előállott az a helyzet, hogy a csonka Magyarországon élő reformátusok egyes kiemelkedő alakjai is hajlandók voltak a túlnan élők nemzeti érzéseinek megroppanását megállapítani s a megszállott területen levők túlzott kifejezésekben adtak nyilvánulást ama véleményüknek, hogy az itteni református egyház az ő érdekeikkel nem törődik, őket megkárosodni és pusztulni engedi”.³⁷

Hála Istennek, ezek a hangok nem nyomták el azt sem, amelyik rendkívül erőteljesen előkerült: az összetartozás érzését. Azt, ami nem ismer határokat, amely minden körülmények között segít a kívül rekedt magyaroknak. Németh István püspök, aki maga is megtapasztalta, hogy mit jelent a határ egyik oldaláról a határ másik oldalára kerülni, és átélte azt, hogy miként szakítja el a fizikai találkozás lehetőségét mindez, megvallotta, hogy a lelki kötelekeket elszakítani nem lehet. „A fegyveres erőre támaszkodó hatalom kényszere elválasztott egymástól bennünket területileg, de nem ölheti ki szívünk-ből a testvéri szeretetnek, az egymás sorsában őszinte ragaszkodással osztozó összetartozásnak előbb-utóbb diadalmaskodó érzetét, azt a csüggedést nem ismerő szilárd elhatározást, hogy magyar református egyházunk igazai mellett mindvégig hűséggel kitartunk.”³⁸ A Veszprémi egyházmegye közgyűlésén is erőteljesen felszínre jött ennek a kapcsolatnak a minden határon túlívelő érzése: „a felvidéken 400.000 szín magyar református él, akikkel mi lelki kapcsolatban va-

³⁶ JAKAB 1921. 4.

³⁷ TATAI 1921. 793.

³⁸ HUDI 1993. Internetes forrás. CZEGLÉDY 1922. 41.

gyunk, s azt üzenjük nekik, hogy együtt érzünk velük és velük együtt várjuk a magyar feltámadást”!³⁹

Czeglédy Sándor, 1920-ban megválasztott esperes, két hónappal a béke megkötése után, 1920. augusztus 4-én elmondta személyes élményén alapuló gondolatait⁴⁰. Győri lelkészként minden bizonnyal előfordult vele, hogy a Duna partján sétált. Ilyenkor fülébe juthattak azoknak a harangoknak a hangjai, amelyek magyarként, de nem magyar területen kongtak vagy csendültek. Ebben az érzésben fogalmazta meg, hogy „előttünk áll az a szomorú és megrázó tény, hogy magyar hazánkkal együtt református egyházunkat is darabokra szaggatták győztes ellenfeink. Könnyekig megindul a szív, ha az ember a Duna partján végig menve távoli református templomok harangját hallja keresztül csendülni a vizeken. (...) Vannak testvéreink, akik északon, délen, keleten ugyanilyen templomban ugyanazon zsoltárkönyvekből ugyanazon édes anyai nyelven imádják Istent a mi közös édes Atyánkat”.⁴¹ Ugyanakkor ennek az érzésnek nem szabad megmaradnia azon a szinten, hogy elfogadjuk aényt. Meg kell jeleníe annak az érzésnek, ami a XXI. században a nemzeti összetartozás néven került bele a köztudatba. A Tatai egyházmegye esperese szerint „mi ezekkel a történelem folyamán elszakíthatatlan közösséget tartottunk fenn, amelyet semmiféle hatalomnak nem lehet megsemmisítenie. Ezt a szent közösséget mi minden körülmények között meg fogjuk őrizni s most, mikor egyházmegyénknek először van alkalma a magyar állam lerombolása óta tanácskozássra összeülni, szeretném, ha hangom áthallatszanék a Dunán és Erdély hegyein s elvinné fájdalmas testvéri üdvözetünket és meleg érzéseinket mindazon kálvinista véreinkhez, akik szintén a legmelegebb rokonszenvvel és részvéttel, ugyanazon kibeszélhetetlen fájdalom súlya alatt járnak kelnek a világon, mint mi”.⁴² Ennek köszönhetően a következő évben hozott

³⁹ CSOMASZ 1921. 7-8.

⁴⁰ Tekintettel arra, hogy a Tatai Református Egyházmegye jegyzőkönyvei nyomtatott formában nem érhetők el, így ebből hosszabb idézeteket is közzé teszek.

⁴¹ TATAI 1920. 764.

⁴² TATAI 1920. 764-765.

egyik egyházmegyei közgyűlési határozat még mélyebb értelmű hangot ütött meg azzal, hogy részvét távirat megküldését határozták el. Ez ugyanis jelezte, hogy tisztában vannak a határokon belül maradókkal azzal az iszonyatos fájdalommal, egészen konkrétan gyásszal, amit a határokon kívül maradtaknak meg kellett élniük. Elveszítették az országot, amihez tartoztak, elveszítették az egyházi közösséget, elveszítették az anyanyelv használatának teljes szabadágát. Éppen ezért a Tatai egyházmegye 1921-ben úgy döntött, hogy „az egész országunkra zúdult rettenetes csapásban a szívünkről erőhatalommal elszakított testvéreinkkel együtt érez és szenved és hozzájuk különösen az egyházkerületünk testéről leszakadt komáromi, barsi, drégelypalánki egyházmegyéhez részvéttáviratot intéz”.⁴³

Az eddigi pozitív érzéseken túl az is bizalomra adhatott okot, hogy voltak jelei a lelki megerősödésnek. Ahogyan a protestáns világggyűlések kapcsán megemlítette a cikk írója: „Igen, a lélek emelkedőben van. (...) Ha megragadjuk ezt a lelket, akkor eszközei leszünk annak, ami azt jelenti, hogy a világ újjáépítésében s közelebről teljes hazánk újjáépítésében nekünk nagy szerepünk lett”.⁴⁴ Ennek a reménységnek adott hangot Czegléd Sándor esperes is, amikor kijelentette: „Döngetést hallok református egyházunk kapuján: Keljetek fel és amint kovászai voltatok évszázadokon át a magyarság életének, legyetek kovászai annak az új életnek is, amely romok között, de nem reménytelenül pezsdül annak a csonka Magyarországnak határain”.⁴⁵ Ebből a reménységből következik az is, hogy megújulás emberi szinten nem képzelhető el. Csak azzal a Krisztussal együtt, aki meghalt és feltámadt értünk. Azzal a Krisztussal együtt, akit a református egyház Megváltóként imád. Emiatt lehetett reménység a fájdalom érzete mellett. Ahogyan a Tatai egyházmegye közgyűlésén elhangzott: „Az én lelkem, mely egyébként fájdalmas érzékenységgel reagált a múlt hónapok során minden nemzetünket ért csapásra, teljességgel nem reménytelen”. Hiába történt a tragédia, „kezünkben vannak az eszközök, amelyekkel jó Istenünk támogatásával beteg társadalmunk

⁴³ TATAI 1921. 806.

⁴⁴ DPL 31/4. 16.

⁴⁵ TATAI 1920. 765.

állapotán segíteni tudunk. (...) A sötét mélységből nincsen más kivezető út, csak a mi Urunk Jézus Krisztus felé s csak a mi református egyházunk felvirágoztatásán keresztül”.⁴⁶ Ez a hang mindenképpen üdítő hang volt a sok keserűség, fájdalom, és emberi szinten gondolkodó megszólalás között. A jegyzőkönyvekben, püspöki és esperesi jelentésekben, újságcikkekben hiába keresnénk utalást másutt Jézus Krisztus nevére. Istennek legyen hála, hogy voltak akkor is olyan lelki szolgák, akik nem tévesztették el a célt, hanem tudták, hogy a református egyháznak sem lehet semmilyen más alapja, csak aki vette, a Jézus Krisztus.

A lelki megerősödést aztán szolgálták azok az események is, amelyek ismételten megtörténhettek a háború borzalmai után. A Belső-somogyi egyházmegyében még nagyobb volt az öröm, hiszen hosszúnak tűnő évek után tarthattak ismét teljes körben közgyűlést a szerb megszállás befejeződését követően. „Most már, mint a hajó, kész az egyházmegye az indulásra. Levett kalappal, összekulcsolt kézzel, meghatottan imádkozánk a fedélzeten. Kormányzók és munkások zsolozsmája áhítatban vegyült össze s szállt az ég Urához, csonka hazánk és árva magyar nemzetünk Atyjához”.⁴⁷ Ugyanez a bizalom vezette a Veszprémi egyházmegye közgyűlését, „hogy egymás hitéből és lelkesedéséből erőt merítsünk, hogy meghalljuk itt az Istennek a mennyei Atyának zengő szózatát: Ne félj a küzdelemtől, az akadályoktól; mert veled vagyok én, hogy megoltalmazalak Téged, ezt mondja az Úr! Ez az Úr oltalmába vetett rendíthetetlen bizodal-munk tette erőssé nemzetünket és egyházunkat a dicsőséges múltban, — és ez erősít meg, hogy kétségbe ne essünk a jelen szomorú, válságos napjaiban azon elválaszthatatlan kapcsolatnál fogva, melyben lennünk kell a tőlünk elszakított magyar véreink és református testvéreinkkel”.⁴⁸ Az Istenbe vetett bizalom mellett, azonban megjelent az emberekbe vetett reménység is. Ezt pedig az a tény táplálta, hogy olyan kormányzója lett Magyarországnak, aki református. „Honunkat végleg elveszettnek még sem tekinthetjük, a balsorsnak

⁴⁶ TATAI 1920. 764.

⁴⁷ KOVÁCS 1920. 33.

⁴⁸ CSOMASZ 1921. 5-6.

magunkat meg nem adhatjuk egy pillanatra sem. Mert íme, Isten küldött a magához térő nemzetnek egy református férfiút, egy hőst, főméltóságú nagybányai Horthy Miklós kormányzó urat — akinek a romokon való megjelenése nem-csak magyar nemzeti életünk újjászületésének, hanem református anyaszentegyházunk ismét felvirágoztatásának élő reménységét is bele plántálta szíveinkbe”.⁴⁹

Tudom, hogy hitvallásaink figyelmeztetnek bennünket, mely szerint Isten eszközeit nem szabad megvetni, hanem azokat hálás szívvel kell elfogadni. Tudom, hogy a Mindenhatónak van ereje arra, hogy embereket állítson szolgálatába, még olyanokat is, akik nem az Ő követői. A Biblia lapjain így jelent meg a perzsa király, aki lehetővé tette a zsidó fogságból való hazatérését. Azonban Krisztus követőiként nem lehet bizalmunk és reménységünk másban, csak a mi Urunkban, hogy az eszközöket felismerjük, és Isten iránti hálánkból fakadó köszönetünket ne túlzásokkal, hanem megfelelően tolmácsolhassuk. Nem csak ezek miatt a túlzó hangok miatt, hanem sok más bűn és vétek miatt is szükséges volt az Isten előtti alázatos megállás.

Bűnbánat hangja

A reménység, bizakodás mellett ugyanis előkerült a bűnbánat hangja is. Érdekes módon ez sokkal kisebb mértékben, mint ahogyan azt talán várnánk. Egy olyan eseményt követően, ahol egyértelműen sokféle emberiség és Isten ellen való vétek előjött, ahol ártatlanokat gyilkoltak, ahol olyan vegyi fegyvereket vetettek be, ami iszonyatos kínokkal és fájdalommal ölt meg másokat, ahol egy idő után már nem számított semmi, csak a végső győzelem, ott joggal várhatnánk egyházi szinten a bűnbánatot. Úgy, ahogyan megjelent a XVI. századi török harcok során, úgy, ahogyan megjelent a II. világháborút követően. Ez azonban a dunántúli kerületi és megyei jegyzőkönyveket lapozgatva szinte teljesen elmaradt. Hiába ismerték többen az egyházkerület korábbi főgondnokának, gróf Tisza Istvánnak a szavait: „Népeket, nemzeteket nem mindig az ellenség fegyvere tesz semmi-

⁴⁹ CSOMASZ 1921. 10-11.

vé, pusztít el, hanem rendszerint a saját bűnük...”⁵⁰, ennek ellenére csak egyetlen próbálkozása volt az Isten előtti bűnbánatnak. Raffay Sándor a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke, aki maga is átélte kerületének megcsonkítását, komolyan figyelmeztette 1920-ban a protestáns egyházakat, gyülekezeteket. „Hiába tagadnánk, tények emelik a vádat ellenünk, hogy az evangélium szeretetében és szolgálatában meglankadtunk. A világ divatja minket is megejtett. (...) Evangéliumi öntudatunk hanyatlásán veszítettük el a múltat...”⁵¹ A Tatai egyházmegye közgyűlésén, a határon túlról érkező egyházmegyei gondnok látva az erkölcsi állapotokat elmondta, hogy „a reménység érzetével jött át a cseh uralom alatt levő Komáromból, azzal a reménységgel, hogy itt mindent ékesen és szép rendben talál, - azonban a legnagyobb szomorúság fogja el, midőn látja az ország közállapotait. Látja a ránk zúdult roppant szerencsétlenségben a közerkölcsök mély megromlását és sok helyütt a vallástól való elfordulást, - pedig amely államban a közerkölcsök megromlanak, annak pusztulnia kell...”⁵² Ezt a vonalat követve, a legkomolyabb formában a Belsősomogyi egyházmegyében hangzottak el a bűnbánat szavai. „A hosszas háború, a forradalmak zavaros hullámai úgy a hit-, mint az erkölcsi élet terén romboló hatást gyakoroltak. Az istentiszteletek látogatói megfogytak, az áldozatkészség megcsappant, a vadházasságok megszorodtak, az úrnapi hétköznappá degradálódott, az anyagiak utáni hajsza tetőfokra hágott.”⁵³ Ezen túl inkább csak általánosságokban jelent meg az Isten előtti bűnvallás. „Bizony, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy hiányzik e világból, hiányzik belőlünk is az egy szükséges dolog. Hiányzik az Isten ügye iránt való odaadó készség, hiányzik az ő Benne való erős hit, mely szembe néz a lehetetlennel is”⁵⁴. Pedig azt minden hívő, minden református tudta, hogy Isten kegyelméhez az út a bűn felismerésén, a bűn megbánásán és a bűn megvallásán keresztül vezet. Csupán egyetlen apró jelzés mutat

⁵⁰ HUDI 1993. Internetes forrás.

⁵¹ RAFFAY 1920. 3. A szerző evangélikus püspök.

⁵² TATAI 1920. 758.

⁵³ KOVÁCS 1922. 7.

⁵⁴ DPL 31/7-8-9b. 27-28.

ja, hogy 1920 után a Dunántúli egyházkerületben ez a felismerés jelen volt. Az Őrségi egyházmegye közgyűlésén az esperesi jelentésben hangzott el, hogy „megcsonkított magyar hazánk fennmaradhatásának és a régi határok visszaszerzésének alapfeltétele az, hogy népünknek a szomorú viszonyok által megzavart és mondhatjuk önző gondolkozása, az evangélium erejével megtisztíttassék, érdeklődése az önzés szűk köréből a haza- és emberszeretet, a jóság, igazság útjára irányíttassék.”⁵⁵ Évszázados távlatból, Krisztus, az egyház és a haza iránti szeretetből megfogalmazhatom, hogy a hiányos bűnvallás juttatta el mind egyházunkat, mind a magyarokat ahhoz az érzéshez, hogy a határok visszaállítását emberektől kell várni és elfogadni, és nem Istentől. Pedig a történelem Ura előtt megálló, és bűnbánatot gyakorló egyház és társadalom a bűnbocsánattal együtt mindig megkapta a helyreállítást is, politikai, társadalmi értelemben egyaránt.

Vád és értetlenség hangja

A bűnvallás helyett azonban sokkal erősebben volt jelen az értetlenség érzése ezekben az években. Nem tudták felfogni, hogy miként történhetett meg mindaz, ami a trianoni békeszerződésben rögzítésre került. Miként lehet egy országot kisémmizni, miként lehet megnyomorítani, annak ellenére, hogy összességében nem ezt érdemelné. Ezt az értetlenséget fogalmazta meg az egyházkerületi jegyzőkönyv. Lehet, hogy „Magyarország területi épségét ne biztosítaná a földrajzi elhelyezkedés, az ezer esztendő történeti múlt, az ezer esztendő birtokolás? Mi még mindig abban a meggyőződésben éltünk, hogy azokat a nagy szolgálatokat, amelyeket nemzetünk történetének folyamán a nyugati népeknek tett, figyelmen kívül hagyni nem szabad, azokat honorálni kell. Most is, amidőn a trianoni gyalázatos, kegyetlen békében ellenünk mészáros módra dolgozó kéz hazánk nyugati széléről szeldel le egyes részeket, hogy odadobja éhségcsillapító konc gyanánt annak a mohó kapzsiságában minden tisztességes érzést levetkezett szomszédnak, akit mi több századon át saját testünkkel

⁵⁵ HODOSSY 1920. 5.

védünk, véres verejtékünkkel tápláltunk⁵⁶, azt hangoztatjuk: »de azért óh ember magadat el ne hagy, örök búbánatért bizalmod fel ne add«.⁵⁷ Hasonlóan az értetlenség hangján szólalt meg a határokon kívül maradt Komáromi egyházmegye esperese. »A mai világ felett általment és még mindig zúgó viharban, mely trónokat döntött fel és országok határait söpörte el, vajjon jelen volt-e az Úr igazságot látó ítéletével! Jelen van-e a győztes hatalmak által diktált, a népek önrendelkezési jogára épített, de voltaképen azon tipródó u. n. békében, melynek gyilkos feltételei értelmében össze-függő nyelvterületeket, több milliónyi népükkel együtt, tisztán hatalmi érdekből idegen államhatalomnak kötelékébe erőszakolnak? Bizony, nehéz ezt elhinni nekünk és benne megnyugodni!«⁵⁸ Ezek a gondolatok vezettek aztán abba az irányba, hogy minden rossz okozói a románok, szlovákok, szerbek, akik kiáltó igazságtalansággal raboltak ki minket. Ettől kezdve a „kaján szomszédok”⁵⁹ ellenséggé váltak, függetlenül attól, hogy az egyszerű lakosság, az egyszerű nép tehetett-e bármit azért, hogy ez a végeredmény szülessen. Egyházunk vezetőiben, nemzetünk vezetőiben pedig nem volt meg, és nem is lehetett meg az a távolságtartás, amivel ezt a helyzetet megfelelően kezelni tudták volna.

Elkeseredés és szomorúság

Annak, hogy ez így alakult, az a mélységes elkeseredés és szomorúság volt az oka, amit a békeszerződés aláírása okozott. Csak néhány idézet álljon itt most minden különösebb kommentár nélkül, hogy mi is átélhessük azt, amit az 1920-ban élők megélték. »Hazafiúi szívünk reszkette vonaglik, ha rátekintünk csonkamagyarország térképére s fájdalomunkat még hatványozza az a gondolat, hogy a megszállott területeken egy milliónyi magyar református hívő tépetett le testvéri szívünről».⁶⁰ A cikkírók, szónokok, írtak és beszéltek arról, hogy lehetne reménység bennük, hogyha »a csalódás kegyetlen démona

⁵⁶ Ausztriára gondolt a szónok.

⁵⁷ CZEGLÉDY 1922. 34-35.

⁵⁸ VARGHA 1923. 5.

⁵⁹ JAKAB 1921. 3.

⁶⁰ TATAI 1921. 792.

nem adott volna már ezer arculcsapást, ha pokoli szenvedések égető tüze nem szívott volna ki minden reménységcseppet megaszalt szívrünkől, ha ifjabbak volnánk azzal a sok szenvedéssel, melyekben évszázadok terhét hordoztuk pár esztendő alatt...”⁶¹ Ezzel az érzéssel a nyugati vendégeket is „kifosztva, megtörve, kétségbeesve így csak úgy fogadtuk (...), – mint a halálra ítélt a gyóntató lelkészt, akiről tudja, hogy jóindulattal van hozzá és mindent ígér – a halálon túl, de a halálos ítéletet nem változtathatja meg.”⁶² A trianoni béke „valahogy úgy tűnik fel előttünk, hogy (...) a világtörténet örjögő kohójában összeégettek minket s ott állott a tűz előtt csonka testünk kéz nélkül, láb nélkül, összeroncsolva...”⁶³ „A megmaradt csonkon a századokon át nemzeti kultúrát építő magyar protestantizmus ereje fogytán szinte megbénultan tépelődik jövőnk sorsát illetőleg, míg az elrablott területeken szétszórta cserépdarabok életképtelen vergődésben tanácstalankodnak megmozdulásuk kérdéseiben.”⁶⁴ „Mint szétzakított tetem, várja sorsát hazánk, nemzetünk, kiszakítatva a nemzetek sorából, elszakítva az édesanyától...”⁶⁵ Nem csoda, hogy a Tatai egyházmegye közgyűlésén az esperesi jelentés kitért erre a fájdalomra, még 1921-ben is. „Tavalyi egyházmegyei közgyűlésünk, a nemzetünket ért borzasztó katasztrófa után az első volt s egész természetesen telve volt egyfelől a fellobbanó reménység érzetével, másfelől az irtózatossá válás után érzett fájdalom zsibbadásával. A borzasztó csapás után félig-meddig magunkhoz térve, feltettük magunknak azt a kérdést, hogy vajon a ránk erőszakolt borzalmasan nehéz új viszonyok között megtudunk-e egyáltalán élni?”⁶⁶

Ez az idézetcsokor csak egy része annak, amit megfogalmaztak az egyházmegyei és egyházkerületi jegyzőkönyvek. Beszéltek és írtak arról, hogy a fejünkről leesett a korona⁶⁷, hogy átéltük a leverettetés és

⁶¹ DPL 31/4. 15.

⁶² DPL 31/4. 15.

⁶³ DPL 31/4. 15.

⁶⁴ RAFFAY 1920. 1-2.

⁶⁵ BIHARY 1921. 4.

⁶⁶ TATAI 1921. 792.

⁶⁷ CZEGLÉDY 1922. 105.

porba és gyötrelmeit, meg a megaláztatás szégyenét⁶⁸, hogy velünk írátták alá a tulajdon halálos ítéletünket⁶⁹, hogy olyan szerencsétlenséget éltünk át, amit egyetlen nemzet sem élt még át soha⁷⁰. Ez a békeszerződés pedig „a mi református egyházunkra is gyászos következményeket hozott és pedig úgy a külső alakulatra, mint a belső hitéletre nézve.”⁷¹ A határon túl maradtak közül sokan olyan nyomorúságba kerültek, hogy az ínség miatt már az öngyilkosság gondolatával foglalkoztak⁷². Az egész gondolatkört talán a legérzékletesebben a Komáromi egyházmegye esperese fogalmazta meg: „Mintha nehéz, lázas álom karjai fojtogatnának. Fel akarnánk ébredni belőle, pedig nem álom ez, hanem kegyetlen való.”⁷³

Jelmondatok, imák és versek

Az elkeseredés, a vád, a bűnbánat, a reménység mind-mind abba az irányba mutatott, hogy nem szabad feladni, nem szabad elengedni a határon túl maradt területeket. Ennek érdekében egy jelmondat és egy „nemzeti hiszekegy” is megfogalmazásra került. A jelmondat aztán sokfelé megjelent: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”. A Dunántúli Protestáns Lap egy-egy lapszámába is bekerült, első alkalommal 1920. szeptember 19-én. Ugyanebben a lapszámban jelent meg a „nemzeti ima” is, amelynek szövegét évtizedeken keresztül mondták el az iskolákban, és égett bele szinte a magyar lelkekbe. „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feláldozásában. Ámen.” Ezt Papp-Váry Elemérné fogalmazta meg egy pályázati kiírás kapcsán.⁷⁴ Ez az imádság aztán egy miniszteri rendeletnek köszönhetően széles körben ismertté és kötelezővé vált. A Dunántúli Református Egyházkerület püspöke közzétette a vallás- és

⁶⁸ BIHARY 1921. 6.

⁶⁹ BIHARY 1921. 23.

⁷⁰ CSOMASZ 1921. 10.

⁷¹ HODOSSY 1921. 8.

⁷² BIHARY 1921. 5.

⁷³ VARGHA 1923. 5.

⁷⁴ HUDI 1993. Internetes forrás.

közügyminiszter 1920. október 27-én kelt rendeletét, amelyben a miniszter a következőket írta: „Csüggednünk azonban nem szabad, hanem az isteni örök igazságosságra vetett rendíthetetlen hittel reméljük, hogy az ezeréves történelmi jogokhoz való törhetetlen ragaszkodással, valamint céltudatos és váltetett munkával elérjük azt, Magyarország ismét a régi nagyságban és erejével fog visszatérni a történelembe. Ezen érzések ébrentartására igen alkalmasnak találom a Védő Ligák Szövetségének ezen imáját: »Hiszek egy Istenben, Hiszek egy hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában, Ámen.« Ennélfogva elrendelem, hogy ezen ima minden rendelkezésem és közvetlen vezetésem alatt álló alsó és középfokú tanintézetben, mindennap a tanítás megkezdése első órájának elején, valamint az utolsó óra végén a tanulók által mondassék el”.⁷⁵ Elterjedését jól mutatja az is, hogy az 1921. június 24-én, Pápán megtartott egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve elé, minden bevezetés és kommentár nélkül ezt tették be.⁷⁶

A költészetet sem kerülhette el ez a hozzáállás. Ebben az írásban nem lehet foglalkozni azzal a mérhetetlen mennyiségű verssel, ami Trianon kapcsán megjelent. Csupán egyetlen olyan költeményt hozok ide, amely közvetlenül kötődik a Dunántúli egyházkerülethez. Medgyasszay Vince, későbbi püspök, „Ne félj népem” címmel tette közzé a békeszerződés kapcsán megszületett versét. Ebben egyértelműen az a reménység kerül megfogalmazásra, hogy ez a területi veszteség csak időleges, és el fog következni nemsokára a határok igazságos rendezése.

„Négyes folyó, hármas halom,
Rengeteg a hegyoldalon,
Kincses Erdély szép határa,
Bánát síkján kalász-tenger,
Bányák mélye amit termel:
Mind magyar lesz nem sokára! (...)

⁷⁵ DPL 31/19. 66.

⁷⁶ JAKAB 1921. 1.

Ne félj népem, magyar népem!
 El ne csüggedj az ínségben.
 Az éjszakád majd felderül!
 Az öreg is megéri ezt;
 Hiszen már-már pirkadni kezd:
 Csak a próbát álld emberül”!⁷⁷

Végül pedig egy különleges műfaj is megjelent a Tatai Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyvében, a verses imádság. Ez természetesen Isten gondviselésének végigkövetése és a fájdalom felsorolása mellett, a bűnbánatot és a megtérést is megemlíti. Ebben a formában a legteljesebben összefoglalja mindazt, amit Trianon kapcsán az emberek éreztek. Az ebből most közölt részlet erről tanúskodik.

„De oly sok nagy csapást még sohse hordozánk,
 Mint amennyi zudult mostanában ránk:
 ...Négy éves háboru...Iszonyu vértenger.
 Vörös forradalom... Fehér veszedelem...

Egyházunk romlása... Hazánk pusztulása-
 Éhség... Ínség... Nyomor... Ellenség dülása...
 ...Letiport hazánkat... Óh Isten te tudod...
 Miképp szaggatták szét győztes martalóczok.

Olyanok is voltak, akik elfordultak
 Te tőled Istenünk s reád szitkot szórtak,
 ...Nagy hát aggódásunk, midőn tanácskozunk
 Hogy állítsuk vissza tiszteleted Urunk.

⁷⁷ MEDGYASSZAY 1920. 72. (A vers 1920. november 27-én megjelent a Pápai Hírlapban is.)

Óh Bölcsseknek bölcsé adj nekünk bölcs elmét,
 Hogy hirdessük bátran az Urnak félelmét,
 Vigasztaljuk sírva... a magyar nemzetet,
 Ki hazáját vesztvén... benne mindent veszített.

Prédikáljuk mindig, mi a Te szolgálaid,
 Hogy a bűnös ember ne éljen sokáig
 A bűn tengerében, hanem Hozzád térjen,
 Egész életében csak Téged dicsérjen.

Szentlélek!... szállj le ránk! ...mindnyájunkra itten,
 Világosítsd elménk, vigasztalj szívünkben,
 A sok, nagy szenvedést változtasd örömmre,
 Hogy szent neved áldjuk örömmel... örökre.

Atyánk! Isten! Ámen.⁷⁸

Szervezeti következmény

A Trianoni Békediktátumnak, illetve előzményeinek (világháború, forradalmak) többféle szervezeti következménye volt. Ez kétféle formában jelent meg. Az egyik, ahogyan az elszakadt területeken lévők szervezték meg kényszerűségből az új egyházszervezetet, a másik pedig, ahogyan a megszállt területek leszakadását megélték a csonka országban maradtak.

Az új egyházszervezet megszervezése a Csehszlovák területeken történt meg. Ott három egyházkerület egyházmegyéi voltak, a Dunántúli-, a Tiszáninneni- és a Tiszántúli egyházkerületből. Két püspök lakott a trianoni határokon kívül. Révész Kálmán tiszáninneni püspök Kassán, Németh István dunántúli püspök pedig Komáromban. Az első kérdés az volt, hogy ők maradhatnak-e úgy gyülekeze-

⁷⁸ Ezt a verses imádságot elmondta a Tatai Református Egyházmegye 1920. május 26-i közgyűlésén – néhány nappal Trianon előtt!- Tatában, László János lábatlani lelkész, akkor helyettes esperes, megőrizte az egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve. TATAI 1920. 757-758.

tükben, székhelyükön, hogy egyúttal megmaradnak egyházkerületük püspökének is?

1919 januárjának első felében Németh István püspök felkereste a megszálló csapatok egyik ezredesét, hogy tárgyaljanak a lehetőségekről. Tekintettel arra, hogy ekkorra a Duna hídjait lezárták, az ezredes elmondta, hogy csak a megszállt területeken lévő gyülekezetek igazgatását végezheti a püspök Komáromból. Azt a döntést kellett ennek következtében meghozni, hogy a püspök marad Komáromban, és végzi a csehszlovák területeken maradt két egyházmegye igazgatását, vagy átköltözik, és akkor a megszállás alatt nem álló területek püspöke marad. Ekkor ezt a döntést meghozni nem lehetett.⁷⁹ 1919. április 23-án a püspök ismét Pozsonyba utazott, hogy tárgyalásokat folytasson. Ott tájékoztatták Németh Istvánt, hogy a Dunától északra megszállt területeket az antant a csehszlovák kormánynak ígérte. A püspök azt kérte, hogy a békeszerződés aláírásáig az erre vonatkozó megbeszéléseket hagyják függőben.⁸⁰ A további tárgyalásokra Németh Istvánnak már nem volt lehetősége. 1919 augusztusában, egy csónakban, kitoloncolták Magyarországra, ahol a Dunától délre lévő Komáromban frissen létrejövő gyülekezet lelkésze lett. Két évvel később innen is továbbköltözött és Balatonkenesén lett az egyházközség vezetője.⁸¹ Tekintettel arra, hogy sok tanító letette a hűségesküt a csehszlovák kormánynak, aminek következtében komoly pénzeket kaptak, ezért sok lelkész is ebbe az irányba mozdult el olyannyira, hogy a Dunántúli egyházkerülettől való elszakadás mellett is megjelentek a hangok. Ezt a mozgalmat azzal, a püspök szavával élve, „műfelfajdulással” vezették be, hogy a megszállt területeken lévőekkel nem törődik senki, ezért a püspök megbízta Patay Károly barsi esperest az ügyek vitelével.⁸²

Az alapelv az volt, ezt követte Révész Kálmán és Németh István püspök is, hogy a béke ratifikálásáig az ott lévő tanítók és lelkészek ne tegyenek hűségesküt a Csehszlovák államnak, ezzel egy időben pedig

⁷⁹ KL 40/3. 3. TÖMÖSKÖZI 2019. 124. 129.

⁸⁰ CZEGLÉDY 1922. 7.

⁸¹ KL 42/47. 5.

⁸² CZEGLÉDY 1922. 7-8. TÖMÖSKÖZI 2019. 132.

a magyarországi egyházak igyekeznek mindent megtenni annak érdekében, hogy az addigi segélyekhez a kinnrekedtek hozzá juthassanak. A Csehszlovák állam azonban semmi juttatást nem volt hajlandó fizetni addig, amíg az eskületételére nem került sor, a pénzbeli támogatások kijuttatása pedig nem sikerült, ezért egyre nagyobb elkeseredés és csüggedés vett erőt a csehszlovák megszállás alatt lévő tanítók és lelkészek lelkében. Ezért nem nagyon látszott más út, mint az, hogy saját egyházi szervezetet hozzanak létre.⁸³

Első lépésként az 1920. július 16-án tartott „ügynevezett” egyházkerületi közgyűlés volt az, amelyik jelezte, hogy ha így marad a helyzet, akkor rövidesen új egyházszervezeti forma jön létre. Itt Patay Károly esperes vezetésével a Komáromi- és Barsi egyházmegye küldöttjei gyűltek össze, hogy a Dunától északra lévő gyülekezetek életét rendezzék. Ekkor a Barsi egyházmegye esperesét, mint püspök helyettest, az egyházmegyei gondnokot, mint főgondnok helyettest jelölték ki, hogy végezzék az akadályoztatott püspök és főgondnok helyettesítését a megszállt területeken. Ezt a gyűlést a Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlése kifogásolta. Úgy értelmezték, hogy ezzel a Csehszlovákiában lévők elszakadtak a Magyarországi Református Egyháztól, és közeledtek a megszálló államalakulathoz. Ráadásul ezt úgy értelmezte a közgyűlés, mint ami első renden az anyagiak miatt történt. A Csehszlovák állam azonban erősen szorgalmazta a magyarországitól elszakadt, önálló egyházszervezet létrejöttét, a lelkészek hűségesküjét, és azt, hogy a szlovákok külön egyházmegyébe tömörüljenek.⁸⁴

Az új egyházszervezet létrejötté azonban nem volt ennyire egyszerű. A Komáromi egyházmegye ugyanis elutasította az önállóosodást 1920 októberében. 1921 januárjában, amikor a magyar állam is törvénybe iktatta a trianoni békeszerződést, már egészen új felállás jött létre. Ekkorra biztossá vált, hogy a határok nem fognak egyik pillanatról a másikra megváltozni, ráadásul az új államot, Csehszlovákiát, Magyarország is elismerte. A Komáromi egyházmegye köz-

⁸³ HUDI 1993. Internetes forrás. TÖMÖSKÖZI 2019. 131-133.

⁸⁴ TÖMÖSKÖZI 2019. 134-135. CZEGLÉDY 1922. 93-94.

gyűlése ennek ellenére úgy döntött, hogy nem szervezkednek önálló egyházkerületté. Pár nappal később, amikor a Barsi egyházmegye küldötteivel együtt, 1921. január 27-én közgyűlést tartottak, akkor az elszakadás ellen és mellett ugyanannyi szavazat érkezett be. A törvények értelmében szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött, így Patay Károly esperes, aki az elszakadás mellett volt, meghatározta az új irányt, vagyis az új egyházszervezet létrejöttét. Megalakult a Szlovenszkói Dunáninnen Református Egyházkerület.⁸⁵

A másik irányban, a jugoszláv állammal kapcsolatban alakult ki olyan elszakadás, ami kiderült, hogy végleges változás volt. Ide anyaegyházközség nem került, viszont Szentgyörgyvölgy leányegyháza, Szécsiszenlászló igen. A hívek lelkigondozásának elintézését a konvent útján igyekeztek elérni. A cél az lett volna, hogy a kercai lelkész kijárhasson a határon túlra, hogy az ott lévő híveket gondozhassa. Erre azonban, mint később kiderült, nem volt lehetőség.⁸⁶

Volt azonban egy olyan megszállás is, ami ideiglenesnek bizonyult. A szerb hadsereg ugyanis megszállta a baranyai területeket, aminek következtében a Belsősomogyi egyházmegye 18 gyülekezete is szerb fennhatóság alá került. A püspök Vargha Dezső belsősomogyi esperest, darányi lelkészt bízta meg a szerb megszállás alatt lévő gyülekezetek ideiglenes gondozásával. A szerbek baranyai kivonulásával mindegyik gyülekezet felszabadult.⁸⁷ A megszállás ideje alatt az a veszély jelent meg, hogy a hívek nem akarták sem a tanítót, sem a lelkészt fizetni. Ennek az oka az volt, hogy a szerbek úgy próbálták meg a lakosságot átcsábítani az ő oldalukra, hogy „náluk sem papnak, tanítónak fizetni, sem katonáskodni nem kell”.⁸⁸ Ennek nyomán ezt sokan örömmel fogadták, és a lelkészek, tanítók nyomorban éltek. Éppen ezért az egyházkerület úgy döntött, hogyha valami segély érkezik, akkor azt elsősorban nekik kell adni. Nagy Lajos, belsősomogyi esperes az egyházmegye közel 3 évi szerb megszállását követően

⁸⁵ TÖMÖSKÖZI 2019. 137-141.

⁸⁶ CZEGLÉDY 1922. 100. 138. HODOSSY 1920. 5.

⁸⁷ HUDI 1993. Internetes forrás.

⁸⁸ CZEGLÉDY 1922. 9.

hívta össze a közgyűlést. Ekkor Vargha Dezső darányi lelkész, akit a megszállt területek igazgatásával bíztak meg, elmondta jelentését. Ebben felvázolta, hogy a megszállás 1918 novemberében vette kezdetét. 1919 márciusát követően a szerb hatóság kimondta, hogy csak katonai parancsnok adhat engedélyt gyűlés tartására, a nemzeti jelvényeket az iskolákból el kell távolítani és meg kell semmisíteni, a szerb történelmet kell tanítani az iskolákban. A gyülekezetek belső életére nézve is aggasztó események folytak. Az egyik gyülekezet tanítóját családjával együtt kiutasították a községből. Több egyházközösségben a tisztségviselőknek a készpénzen kívül mást nem akartak fizetni, emiatt az egzisztenciális életük is megrendült. Mindez a szerb megszállás megszűnésével rendeződni látszik – fejezte be a jelentés Vargha Dezső.⁸⁹

Örömmel jelentette ezek után a püspök az egyházkerületi közgyűlésnek, hogy a szerb megszállás megszűnt, és az ottani gyülekezetek mind visszatértek az egyházkerületi kötelékbe. „Viszont ezt az örömet elhomályosítja az érzés, hogy a felsőőri és soproni gyülekezetek elszakítása folyamatban van” – mondta a püspök 1921 szeptemberében.⁹⁰ Az Őrségi egyházmegye közgyűlése 1922-ben az egyik oldalon örömmel állapította meg, hogy Sopront és környékét sikerült megtartani, de Vas megye egy része elveszett. Ez a veszteség csonkává tette az Őrségi egyházmegyét is, „amennyiben elvesztettük a régi híres és fényes felsőőri ref. gyülekezetet. Elszakított hittestvéreinkhez felhívást intéztem, kérve őket, hogy legyenek továbbra is igaz magyarok, egyházunknak hűséges, buzgó tagjai. Kijelentettem, hogy nem búcsúzom tőlük, mert ez állapotot ideiglenesnek tartom. Úgy látszik, szavaim megértésre találtak, mert azóta két panaszos ügyben fordultak hozzám elintézés végett. Kérem a közgyűlést, jegyzőkönyvileg is adjon kifejezést sajnálatának az elszakítás miatt, jelezve azt, hogy az elszakítást ideiglenesnek tartja és a felsőőri gyülekezetet továbbra is egyházmegyénk alkotó részének tekinti”.⁹¹

⁸⁹ CZEGLÉDY 1922. 9. KOVÁCS 1922. 3. 5-7.

⁹⁰ CZEGLÉDY 1922. 41-42.

⁹¹ HODOSSY 1922. 4-5.

Ezekhez a változásokhoz képest apróságnak tűnik, hogy a Drégelypalánki egyházmegye gondnoka szintén a csehszlovákok által megszállt területen maradt, így az ő helyettesítésére a rangidős tanácsbíró helyettes gondnokká választották.⁹² Ugyanez az eset állt elő a Tatai egyházmegyében is, ahol „Szabó György egyházmegyei gondnok kéri a gyűlést, hogy mivel jelenleg csehek által megszállott területen lakik és sohasem bizonyos, hogy hivatalos kötelességének teljesítése végett átjöhet-e: ennek folytán helyettesítéséről az egyházmegyei gyűlés gondoskodjék”.⁹³ Ennek megfelelően Dr. Virágh Gyula legidősebb egyházmegyei tanácsbíró bízta meg az esetleges helyettesítéssel.

Szervezeti átalakítást igényelt az is, hogy a Komárom újavárosi gyülekezet rész a Tatai egyházmegye gondozásába került. Az esperes megkérte az egyházmegyei közgyűlést, hogy rendelkezzenek ezzel kapcsolatban. „Természetesen segítségünk és közreműködésünk csupán arra az időre terjed, míg a két részre szakított komáromi egyház normális érintkezése helyre áll”.⁹⁴ Akkor még nem tudhatták, hogy néhány esztendő kivételével Komárom városa kettészakadt állapotában marad.

Megoldási javaslatok

A Trianon okozta trauma mindenféle megnyilvánulásai között, a szervezeti változásokban néhány rövid mondat foglalkozott azzal is, hogy mi lehet a megoldás az egyház és a Dunántúli Református Egyházkerület számára. Mindegyik megfogalmazás olyan, amely nem csupán 1920-at követően volt fontos, hanem mind a mai napig aktuális. Az egyik ilyen előzetekintés megfogalmazta, hogy az egyház mindaddig nem tud igazán független módon dolgozni, evangéliumot hirdetni, a szeretetszolgálatot gyakorolni, amíg külső források bevonására van ehhez szükség. Éppen ezért 1920-at követően ez az igény is megfogalmazásra került a Tatai egyházmegye közgyűlésén. „Mi magunk pedig iparkodjunk mindjobban a magunk lábán járni s ne

⁹² CZEGLÉDY 1922. 112.

⁹³ TATAI 1920. 759.

⁹⁴ TATAI 1921. 801.

tekintsük eldorádónak azt az állapotot, amíg az egyházunk egzisztenciális feltételei teljesen idegen forrásokból nyer kielégítést”.⁹⁵ A másik fontos alapvetés az volt, hogy az egyházi életben fókuszáljanak arra az egyetlen fontos és lényeges kérdésre, hogy a külső építkezés helyett a belső lelki építkezésre, a megújulásra figyeljenek. „Fontos és elsőrendű kötelességünk, hogy a légvár építés szórakoztató, de alapjában véve igen kevésbé értékes művelése helyett egyházi életünket először a maga régebbi medrébe kell visszasegítenünk”.⁹⁶ Ez a munka pedig nem megy langyosan, felületesen, hanem csak úgy, ha az egyházi szolgák is megújulnak. Csak akkor lesz az egyháznak jövője, hogyha az emberek életét megváltoztatja az üzenet, amit ott hallanak. „Nem sablonos igehirdetőkre, de a szó igazi értelmében apostolokra lesz szükség, hogy a gyülekezetekben az építés, az alkotó munka, az erőlköcsök nemesítése újból kezdetét vehesse”.⁹⁷ Az ilyen típusú apostoloknak pedig bele kell állni a szolgálatba, nem szabad lankadni, hanem minden erejükkel egy irányba, Krisztus irányába nézve kell haladniuk. Ahogyan Czeglédy Sándor megfogalmazta: „Az ország állapota egyenesen követelve kéri, hogy végre valahára jöjjenek azok az emberek, akik kezeiket az eke szarvára teszik és megkezdik az építés nagy és évszázadokra kiható fontosságú munkáját”.⁹⁸

Bő egy évszázados távlatból, azt hiszem meg tudjuk állapítani azt a kettősséget, ami a Dunántúli egyházkerület életére jellemző volt. Megjelentek a kitartó és hűséges szolgák, akik erejüket nem kímélve hirdették az evangéliumot akkor is, amikor nehéz volt, akkor is, amikor emiatt nem csak ők, hanem gyermekeik és családtagjaik is hátrátételt szenvedtek. Nagyon sok olyan gyülekezet van, amelyek nekik köszönhetik fennmaradásukat. Ugyanakkor látjuk a másik végletet is, a „légvárakat építő” elképzeléseket, amelyek nem csupán lelkészekben, hanem gyülekezeti tagokban is elő-előjöttek és elő-előjönnek. Ezt mutatják a hanyatló, és megszűnés előtt álló, vagy akár már meg is szűnt gyülekezetek, leányegházak, szórványok. A szolgálatot

⁹⁵ TATAI 1921. 793.

⁹⁶ TATAI 1920. 767.

⁹⁷ KOVÁCS 1922. 7.

⁹⁸ TATAI 1920. 764.

azonban nem magunkért végezzük. Nem azért, hogy minket megdicsérjenek, hanem azért, hogy az egyetlen győztes ügyet képviseljük, a Krisztus ügyét. Ezt képviselték többen a trianoni békét követően is, ezt képviselték többen az elmúlt egy évszázadban, és ezt képviseljük többen ma is. Tudjuk ugyanis azt az alapigazságot, amit Czeglédy Sándor 1920. augusztus 4-én, esperesi beiktatása alkalmával mondott el: „Győzünk mi és győz végeredményben a jószág és szeretet örök forrása a Krisztus”.⁹⁹ A megoldást ez jelentette Trianont követően és ez jelenti ma is!

Felhasznált irodalom

BESSE 1925. = Szerk. Besse Lajos: A Tatai Református Egyházmegye 1925. évi július hó 15-ik napján Tatában tartott közgyűlésének kivonatos jegyzőkönyve. Főiskolai könyvnyomda, Pápa, 1925.

BIHARY 1921. = Szerk. Bihary Kálmán. A Barsi Református Egyházmegye 1920. évi június hó 1-én Léván tartott rendkívüli közgyűlésének, 1920. évi december hó 9-én ugyanott tartott rendes közgyűlésének, 1920. évi április hó 19-én és 1920. évi december hó 9-én ugyanott tartott bírósági üléseinek jegyzőkönyvei. Nyitrai és Társa, Léva, 1921.

BÍRÓ, BUCSAY, TÓTH, VARGA 1949. = Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Kossuth, Budapest, 1949.

BOLDIZSÁR 1918. = Boldizsár György Mohiba megválasztott lelkész levele Léváról Németh István püspöknek 1918. december 13-án. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára. Püspöki Hivatal iratai.

BUCSAY 1985. = Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Gondolat, Budapest, 1985.

⁹⁹ TATAI 1920. 765.

CZEGLÉDY 1922. = Szerk. Czeglédy Sándor: A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. évi szeptember hó 22—23. napjain és 1921. évi szeptember hó 24—25. napjain Pápa városában tartott rendes közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Főiskolai Nyomda, Pápa, 1922.

CSOMASZ 1921. = Szerk. Csomasz Gyula: A Veszprémi Református Egyházmegye 1921. év július 27-én Veszprém városában tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Pósa Endre Könyvnyomdája, Veszprém, 1921.

CSUKÁS 1920. = Csukás Endre: Az őrségi egyházmegye közgyűlése. Dunántúli Protestáns Lap 1920. szeptember 19. 31. évf. 7-8-9. szám 29.

DPL 31/10-11a. = Egyházkerületünk közgyűlése. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. október 3. 31. évf. 10-11. szám. 31-33.

DPL 31/10-11b. = Gyülekezeti élet. Részlet a püspöki jelentésből. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. október 3. 31. évf. 10-11. szám. 31.

DPL 31/19. = Németh István püspök tájékoztatása a lelkészek és igazgatók felé. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. november 28. 31. évfolyam 19. szám. 66.

DPL 31/4. = Protestáns világggyűlések. Dunántúli Protestáns Lap 1920. augusztus 1. 31. évf. 4. szám 15-16.

DPL 31/7-8-9a. = Részlet a püspöki jelentésből. Dunántúli Protestáns Lap 1920. szeptember 19. 31. évf. 7-8-9. szám 27.

DPL 31/7-8-9b. = Az egy szükséges dolog. Dunántúli Protestáns Lap 1920. szeptember 19. 31. évf. 7-8-9. szám 27-28.

DPL 31/7-8-9c. = A veszprémi egyházmegye közgyűlése. Dunántúli Protestáns Lap 1920. szeptember 19. 31. évf. 7-8-9. szám 29.

DRÉGELYPALÁNK 1925. = Drégelypalánki Református Egyházmegye 1925. évi július hó 14. Diósjenőn a református templomban tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Egyhazmegye_Dregelypalank_1925-07/?pg=0&layout=s) Letöltés dátuma: 2020. május 18.

HODOSSY 1920. = Szerk. Hodossy Lajos. Az Őrségi Református Egyházmegye 1920. évi augusztus hó 12-én Körmenten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1920.

HODOSSY 1921. = Szerk. Hodossy Lajos. Az Őrségi Református Egyházmegye 1921. évi június hó 20-án Szombathelyen tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921.

HODOSSY 1922. = Szerk. Hodossy Lajos. Az Őrségi Református Egyházmegye 1922. évi június hó 29-én Körmenten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1922.

HUDI 1993. = Hudi József: Trianon és a Dunántúli Református Egyházkerület. Internetes forrás. <http://www.refdunantul.hu/hir/mutat/1993/>. Letöltés dátuma: 2020. 04. 13.

JAKAB 1921. = Szerk. Jakab Áron. A Pápai Református Egyházmegye Pápán, 1921. június 24. napján tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921.

KL 40/3. = Komáromi Lapok. Komárommegyei Közlöny. 1919. január 18. 40. évf. 3. szám. 2-3.

KL 42/47. = Komáromi Lapok. Komárommegyei Közlöny. 1921. június 11. 42. évf. 47. szám. 5.

KOVÁCS 1920. = Kovács József: A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés egy-két pontjához. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. október 3. 31. évf. 10-11. szám. 33-34.

KOVÁCS 1922. = Szerk. Kovács Bertalan. A Belsősomogyi Ref. Egyházmegye 1921. év október hó 25-dikén tartott rendkívüli jegyzőkönyve kivonatos alakban. Szabó Lipót Könyvnyomdája, Kaposvár, 1922.

KÚ 19/21. = Komáromi Újság. Komáromvármegyei és városi érdekű társadalmi, közgazdasági hetilap. 1919. június 19. 19. évf. 21. szám. 3.

LENDVAI 1987. = Szerk. Lendvai L. Ferenc: A magyar protestantizmus 1918-1948. Tanulmányok. Kossuth, Budapest, 1987.

LOVÁSZY 1918. = Lovászy Márton vallásügyi és közoktatásügyi miniszter irata. 14796/1918. eln. számon. 1918. november 27. Valamennyi tankerületi Főigazgatósághoz, Tanfelügyelőséghez, elemi és középfokú tanintézet igazgatóságához és tanítótestületéhez. Dunántúli Református Egyházkerület Gyűjteményeinek Levéltára. DREL I. 1.b.

MÁRKUS 2020. = Márkus Mihály: A reformátusság maradéka és a reformátori történelemszemlélet változásai. Trianon 1920-2020. Confessio 44. évf. 2020/2. szám 6-19.

MEDGYASSZAY 1920. = Medgyasszay Vince: Ne félj népem. Dunántúli Protestáns Lap. 1920. december 12. 31. évfolyam 21. szám. 72.

RAFFAY 1920. = Raffay Sándor: Állapotunk – reményünk. Protestáns Szemle 1920. XXXII. évf. 1-10. szám 1-3.

TATAI 1920. = A Tatai Református Egyházmegye 1920. május 26-án, Tatán tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Egyházmegyei Levéltár, Ács. Fondszám nélkül.

TATAI 1921. = A Tatai Református Egyházmegye 1921. augusztus 3-án, Tatán tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Egyházmegyei Levéltár, Ács. Fondszám nélkül.

TÖMÖSKÖZI 2019. = Tömösközi Ferenc: A szlovenszkói és kárpátaljai egyetemes református egyház önszerveződésének rövid története 1918-1923 között. Internetes forrás. <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1701-08-Tomoskozi.pdf>. Letöltés dátuma: 2020. április 13. 124-145.

VARGHA 1923. = Szerk. Vargha Kálmán. A Mezőföldi Református Egyházmegye 1920., 1921., 1922. években Balatonkenesén, Enyingen, Mezőszentgyörgyön és Lepsényben tartott négy közgyűlésének kivonatos jegyzőkönyve. Főiskolai Nyomda, Pápa, 1923.